

ANDRZEJ PISOWICZ

UNIwersytet Jagielloński w Krakowie

PENDERECCY WYWODZĄ SIĘ Z IRANU

Historyk zajmujący się dziejami Ormian polskich Andrzej A. Zięba zwrócił moją uwagę na ciekawe podobieństwo zachodzące między nazwiskiem polskiego kompozytora światowej sławy Krzysztofa Pendereckiego a nazwą regionu w północno-wschodnim Iranie, która brzmi: *Fenderesk*. Gdy ponadto otrzymałem od niego informacje na temat irańskich nazwisk typu *Fendereski*, przyznałem, że skojarzenie z podobnie wymawianym nazwiskiem polskiego kompozytora narzuca się w sposób oczywisty.

W pierwszej chwili przyszedł mi na myśl odwrotny kierunek wpływów, bo przecież przyrostek *-ski* występujący w polskich (i innych słowiańskich) nazwiskach jest tak charakterystyczny (pomijając żartobliwe skojarzenie go z międzynarodową nazwą nart *ski* pochodzenia skandynawskiego), że raczej wyobraziłem sobie przodków Ahmada Mirfendereskiego, ostatniego irańskiego ministra spraw zagranicznych z czasów szacha Mohammada-Rezy Pahlawiego, jako przybyszy z Polski. Mirfendereski pełnił swój urząd zaledwie przez kilka tygodni na początku 1979 roku, tuż przed triumfem rewolucji, która doprowadziła do powstania Islamskiej Republiki Iranu. Wyprowadzanie etymologii nazwiska Krzysztofa Pendereckiego z Iranu wydało mi się nieprawdopodobne.

A jednak. Zajrzałem do książki Erny Kierkorowicz pt. *Polscy potomkowie rodzin ormiańskich* (wydawca: Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne). O Pendereckich czytamy tam:

Przodkowie ormiańscy „po kądzieli”. Światowej sławy kompozytor i dyrygent o ormiańskich korzeniach. Pedagog, twórca klasy kompozycji w Akademii Muzycznej w Krakowie, wykładowca w Essen i Yale University w New Haven. Doktor honoris causa wielu europejskich uczelni, był rektor, obecnie profesor Akademii Muzycznej w Krakowie. Krzysztof

Penderecki urodził się w Dębicy 23 listopada 1933 r. Pochodzenie ormiańskie odziedziczył po babce Stefanii Szylkiewiczówniej (1880-1977), urodzonej na Kresach w Martynowie Nowym koło Rohatynia. Według przekazów rodzinnych dziadek kompozytora Michał Pendereski (z czasem nazwisko uległo spolszczeniu na Penderecki) pochodził z Isfahanu i podobnie jak wielu Ormian przybył na Kresy z Iranu. Przypuszcza się, że był Ormianinem, na co wskazywały typowo ormiańskie rysy twarzy. Niestety, żadne dokumenty rodzinne Pendereckich z tego okresu nie zachowały się¹.

Skontaktowałem się z profesor Anną Krasnowolską, wybitną iranistką, która przez dłuższy czas była wiceprzewodniczącą Societas Iranologica Europaea. Wprawdzie ja również jestem iranistą (przed studiami armenistycznymi w Erywaniu i Paryżu studiowałem iranistykę na Uniwersytecie Jagiellońskim), ale – jak to się potocznie mówi – „co dwie głowy to nie jedna”. I dowiedziałem się, że to samo nazwisko, które nosił wspomniany minister (żył w latach 1918-2004), występowało w Iranie już w XVI wieku (zob. niżej). Element *Mir* występujący przed formą *Fendereski* to skrócony arabski wyraz *amir* „książę (emir)”, występujący także w nazwisku polskich Ormian: Amirowicz.

Natomiast *Fenderesk*² jest nazwą wiejskiego regionu położonego w górskich okolicach prowincji (czyli *ostānu*) Golestān w północno-wschodnim Iranie, ponad 300 km w linii prostej na północny wschód od Teheranu (na wschód od miasta Gorgān, leżącego w pobliżu południowo-wschodniego wybrzeża Morza Kaspijskiego). Regionowi temu został poświęcony bogaty w szczegóły artykuł w Wikipedii (*Fenderesk District*)³.

Pod względem językowym *Fenderesk* jest nazwą złożoną, a przy tym skomplikowaną i nie do końca jasną etymologicznie. Podobnie (*Fandarsag*) brzmiała kiedyś nazwa miasteczka położonego w pobliżu Gorgānu, na północnych stokach gór Alborz. Renomowany słownik persko-angielski Francisa Josepha Steingassa podaje zapis pismem arabskim oraz transkrypcję *fandarsag* wraz z definicją: „a town near Astarabad” (ostatni wyraz jest tu dawną nazwą miasta Gorgān a także całej prowincji)⁴.

Pierwszym elementem nazwy geograficznej *Fenderesk* jest zapewne (według wspomnianego artykułu z Wikipedii) wariant perskiego rzeczownika *band* o wielu znaczeniach. Tu chodzi prawdopodobnie o synonim „góry, pagórka, kopca” (por. Steingass: „*band* [...] a mound, dam, dike, or any enclosure of

¹ E. Kierkorowicz, *Polscy potomkowie rodzin ormiańskich*, Kraków 2009, s. 152.

² *Encyclopaedia Iranica*, red. E. Yarshater, 9, New York 1999, s. 503; لغتنامه دهخدا (Słownik Alego-Akbara Dehchody, dalej cyt. jako: Dehxodâ), 37, تهران (Teheran) 1341 (= 1962), hasło: فندرِسک (Fndrsk).

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Fenderesk_District.

⁴ F. J. Steingass, *A comprehensive Persian-English dictionary*, London 1892, s. 939.

water”⁵). Rzeczownik ten pochodzi od pierwiastka czasownikowego występującego w języku perskim jako temat czasu teraźniejszego *band-* bezokolicznika *bastan* „zamykać; wiązać”. Pierwiastek ten ma odpowiednik staroindyjski (sanskrycki) *bandh-*⁶, ale – co dla nas ciekawsze – występuje także w językach germańskich, np. w angielskim *to bind* „wiązać” i niemieckim *binden* (od którego pochodzi współczesne polskie zapożyczenie *bindować*).

Znaczenie typu „góra, pagórek, wzniesienie terenu” rozwinęło się prawdopodobnie w następstwie skojarzenia: miejsce, które „zamyka” drogę ciekącemu potokowi wody. We współczesnej perszczyźnie *band* to także „tama” (por. angielski odpowiednik „dam” w cytowanym słowniku Steingassa): „przeszkoda” na rzece umożliwiająca spiętrzenie wody. Autor artykułu *Fenderesk District* w Wikipedii informuje, że w dialektach północnego Iranu (gilaki, tabari) wyraz *band* również oznacza „góre” (*mountain*).

Wspomniany słownik Steingassa, wymieniając nazwę miasteczka *Fandarsag*, podaje także perski zapis leksemu *band* w postaci przetranskrybowanej jako *find* (czytaj: *fend*) i *fand*. Formy te definiuje następująco: „a large mountain or a long strip of it”⁷. Również wielki słownik języka perskiego Dehchody określa *fand* jako wariant formy *band*⁸.

Formy z *f-* na miejscu pierwotnego *b-* (jak w przypadku zapisu *Fenderesk*) pochodzą od wariantu morfemu *band* występującego na drugim miejscu w złożeniach takich, jak na przykład *Dam-â-vand* (nazwa najwyższej góry Bliskiego Wschodu położonej na wschód od Teheranu). Wiąże się to z brakiem spółgłoski typu angielskiego *v* (= polskie „w”) w języku arabskim. W transkrypcji obcych nazw Arabowie używają, dla notowania spirantu (spółgłoski trącej) wargowo-zębowego typu *v*, litery *F*, np. w nazwie Watykanu: *Fâtikân*.

Z drugiej strony spółgłoska *f* alternuje w języku perskim z *p*, którego (podobnie jak *v*) również nie ma w języku arabskim. I nawet dla notowania nazwy własnego języka (pierwotnie zwanego *pârsi* od nazwy krainy *Pârs* = „Persja” na południu Iranu) Persowie użyli arabskiej litery *F* i w rezultacie do dziś mówią: *zabân-e fârsi*, tj. język perski.

Jakiś czas po wprowadzeniu alfabetu arabskiego (w następstwie islamizacji Iranu w VII wieku) do notowania języka perskiego stopniowo zaczęto stosować dodatkowe litery dla oznaczania spółgłosek niewystępujących w języku arabskim. Jedną z nich była litera *P* powstała przez modyfikację arabskiej litery *B*. I tak na przykład w rękopisach z X wieku (wtedy zaczęto na dobre pisać po persku pismem arabskim) zaczęły się pojawiać zapisy wyrazu *pedar* („ojciec”, wy-

⁵ *Ibidem*, s. 201.

⁶ P. Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*, Strassburg 1893, s. 50; Ch. Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin 1961 (reprint wydania z 1904), szpalta 926.

⁷ F. J. Steingass, *A comprehensive Persian-English dictionary*, s. 939.

⁸ Dehxodâ, 37, s. 325.

raz perski spokrewniony z łacińskim *pater* na bazie wspólnoty indoeuropejskiej przy użyciu tej nowej litery.

Ślad wahań pisowni *P / F* (dużymi czcionkami oddajemy tu litery, a nie głoski) jest widoczny (w interesującym nas materiale) w zapisie alfabetem łacińskim (w którym mamy zarówno *P*, jak i *F*) nazwy geograficznej występującej na holenderskiej mapie Persji (czyli Iranu, bo nazwę południowej prowincji tego kraju zaczęto w Europie odnosić do całości Iranu) z 1720 roku. Autor cytowanego wyżej artykułu w Wikipedii pt. *Fenderesk District* znalazł mianowicie na niej formę *Panderis*. Być może interesująca nas z racji powiązań z nazwiskiem Pendereckich forma *Fenderesk* miała zatem także wariant *Penderesk*.

Autor artykułu z Wikipedii przedstawia różne próby objaśnienia dalszego ciągu owej tajemniczej nieco nazwy *Fenderesk / Penderesk*, od której pochodzą perskie nazwy osobowe, a zapewne i nazwisko „naszej” rodziny Pendereckich. Element *-r-* wyprowadza on z połączenia wspomnianego wyżej leksemu *band / vand / fand* z pierwiastkiem *dâr* perskiego czasownika *dâštan* „trzymać; mieć”. A więc **fand-dâr* (forma rekonstruowana) miało kiedyś znaczyć tyle, co „trzymający górę” w sensie „władca górskiego terenu”.

Dalszy ciąg nazwy *Fenderesk* (chodzi o *-esk*) autor artykułu z Wikipedii tłumaczy na dwa sposoby, co jest w pełni uzasadnione, bo sprawa nie jest jednoznaczna. Pierwsza możliwość interpretacyjna końcowego *-esk* to skojarzenie go z perskim wyrazem *rostak* „wioska” (por. łac. *rusticus* „wieśniak”) lub z jego dialektalną, lokalną formą *reskat*. Jednakże z drugą interpretacją nie sposób się zgodzić, bo jest oparta na pomyłce. Zawiera informację: „in the Avestan language the word *asagh* (var. *asak*) meant «district»”. Chodziło zapewne o słówko *asah*⁹. Końcówce *-h* zostało przez Wikipedię błędnie zinterpretowane. Forma *asah* nie mogła się rozwinąć w **asak*.

Jak mnie poinformowała wspomniana wyżej prof. Krasnowolska, strona Wiki-Pars proponuje etymologię *Fenderesk* < *fandar+rask* z objaśnieniem, iż złożenie to miałyby oznaczać „miejsce, z którego widać (twierdzę) *Rask*”. Strona ta dodaje jednak informację, że w rzeczywistości owa twierdza nie jest stamtąd widoczna. Dalszy ciąg zagadek.

Jakkolwiek objaśnimy formę *Fenderesk*, to od niej właśnie pochodzą nazwiska Irańczyków typu *Fendereski*, poczynając od XVI wieku. Tak się nazywał ówczesny ważny (choć niewiele o nim wiadomo) filozof, poeta i mistyk sayyed (tj. potomek proroka islamu Muhammada) Mir Abo-l-qâsem Astar-âbâd-i *Fenderesk-i*, zmarły w 1640 roku¹⁰.

⁹ Christian Bartholomae (Ch. Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, szpalta 209) tłumaczy je przez: „Ort, Stätte, Platz, Raum”.

¹⁰ Por.: M. Yûsofnežâd, *Fenderesk*, w: *Encyclopaedia Iranica*, 9, s. 503.

Na polskim gruncie obce zakończenie nazwy osobowej *-sk-i* (w którym tylko *-i* jest sufiksem, a *-sk* należy do tematu) zostało oczywiście zidentyfikowane z rodzimym, występującym także w innych językach słowiańskich, sufiksem *-ski*: *Pendereski*. A potem pojawił się wariant *Penderecki* przez analogię do nazwisk typu: Bielecki, Małecki, Wiśniowiecki itp.

Szkoda, że nie zachowały się najstarsze dokumenty rodziny Pendereckich. Mielibyśmy wówczas stuprocentowe dane do prześledzenia ewolucji interesującego nas nazwiska. Ale i tak z przedstawionego wyżej materiału wynika, że Pendereccy mogli być przybyłymi z Iranu (Persji) Ormianami. W prowincji Golestân do dziś mieszkają Ormianie¹¹, a w okręgu Fenderesk wyrabiano dywany¹², co było typowym zajęciem tego narodu, zarówno w ojczyźnie, jak też w diasporze. Światowej sławy polski kompozytor ma zatem ormiańskie korzenie nie tylko „po kądzieli”, ale i „po mieczu”.

Bibliografia

Opracowania

- Bartholomae Ch., *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin 1961 (reprint wydania z 1904), <https://doi.org/10.1515/9783111471778>
- (Dehxodâ) لغتنامهٔ دهخدا (Słownik Alego-Akbara Dehchody), 37, تهران (Teheran) 1341 (= 1962)
- Encyclopaedia Iranica*, red. E. Yarshater, 9, New York 1999
- Horn P., *Grundriss der neupersischen Etymologie*, Strassburg 1893, <https://doi.org/10.1515/9783111699394>
- Kierkorowicz E., *Polscy potomkowie rodzin ormiańskich*, Kraków 2009
- Steingass F., *A comprehensive Persian-English dictionary*, London 1892

Netografia

- https://en.wikipedia.org/wiki/Fenderesk_District
- https://en.wikipedia.org/wiki/Golestan_Province

Անդժեյ Պիսովիչ, Պենդերեցկիների (Pendereccy) ընտանիքը Իրանից է

Հեղինակն անցկացնում է լեզվաբանական փաստարկ, որը հաստատում է հայտնի լեհ կոմպոզիտոր Քշիշտոֆ Պենդերեցկու (Krzysztof Penderecki) անվան իրանական ծագումը: Այն ստեղծվել է Ֆենդերեցկ արմատին –ի վերջածանց (որը պարսկերենում ծագում է նշանակում) միացնելու միջոցով, այսինքն Կասպից ծովի ափին Գոլեստան նահանգում գտնվող շրջանի անվանումը, որտեղ մինչև հիմա ապրում է հայ փոքրամասնությունը: Պարսկերենում Ֆ տառը փոխանակվում է Պ տառով:

¹¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Golestan_Province.

¹² M. Yūsufnežād, *Fenderesk*.

Մա հաստատում է Պենդերեցկու ընտանեկան ավանդույթը, որ նրանց նախնին եկել է Սպահանից, սկզբում ունեցել է Պենդերեցկի ազգանունը եւ պարսկահայ էր:

Հիմնաբառեր. Քրիշտոֆ Պենդերեցկի, Ֆենդերեցկի շրջան, Իրանահայեր

Andrzej Pisowicz, *The Penderecki Family Comes from Iran*

The author conducts linguistic research to support the thesis that the surname of the outstanding Polish composer Krzysztof Penderecki is of Iranian origin. The name was formed by adding the suffix *-i* (Persian suffix indicating origin) to the word root *Fenderesk*, which is the name of the district in the Iranian province of Golestân on the Caspian Sea, where the Armenian minority still resides. In the Persian language there is a correspondence between the letter *P* and *F*. This confirms the Penderecki family's tradition that their ancestor came from Isfahan, he initially bore the name Pendereski (Fenderesk-i) and was of Persian-Armenian origin.

Keywords: Krzysztof Penderecki, Fenderesk District, Fendereski, Armenians in Iran